

บทเรียนพระอภิธรรมทางไปรษณีย์

ชุดที่ ๘ ตอนที่ ๔

สมุจจัยสังคหะ

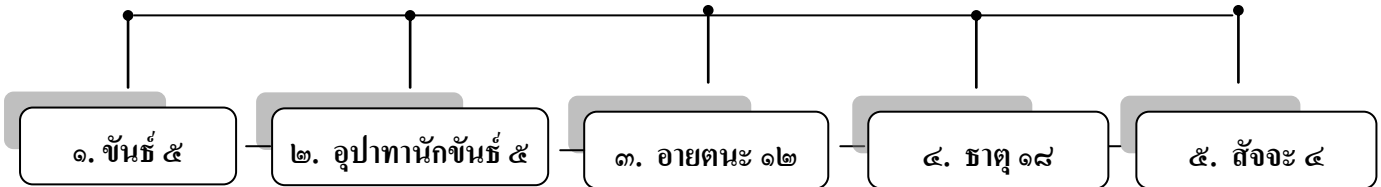
หมวดที่ ๔ สัพพสังคหะ

บทเรียนชุดที่ ๘ เรื่องสมุจจัยสังคหะ จะศึกษาหมวดธรรมใหญ่ ๆ ๔ หมวด คือ ๑. อุกุศลสังคหะ ๒. มิสสกสังคหะ ๓. โพรธิปักขียสังคหะ ๔. สัพพสังคหะ ใน ๓ หมวดแรกได้ศึกษาจบไปแล้ว สำหรับ การศึกษาในชุดที่ ๘ ตอนที่ ๔ นี้ จะศึกษาหมวดสุดท้าย คือ สัพพสังคหะ

ในสัพพสังคหะนี้พระอรุทธาจารย์ได้สังเคราะห์ปรมัตถธรรม ๔ คือ จิต เจตสิก รูป นิพพาน โดย ความเป็นขั้นบันได ทยอยกัน ชาติ สัจจะ เป็นการสังเคราะห์สภาวะธรรมให้เข้าเป็นหมวดหมู่ สิ่งที่จะได้รับการ การศึกษาโดยการจัดสังเคราะห์เป็นหมวดหมู่ คือโดยสัพพสังคหะนี้ จะเป็นประโยชน์มากในด้านการศึกษา เพื่อให้เกิดความรู้ที่ถูกต้อง เป็นจริง มีแสดงไว้อย่างละเอียดโดยนัยต่างๆ ในคัมภีร์ต่างๆ เนื้อหาในบทเรียน นี้จะเรียบเรียงโดยสรุป โดยมุ่งให้นักศึกษาได้เกิดประโยชน์สูงสุดเพื่อให้เห็นความเห็นถูกต้อง เพราะว่าเมื่อ ศึกษาถูกต้อง และเข้าใจแล้วนำไปปฏิบัติก็จะเป็นเหตุให้ปัญญาในวิปัสสนาญาณเกิดขึ้นได้ในวันข้างหน้า ถึงแม้ชาตินี้ยังไม่สามารถจะปฏิบัติจนถึงความหลุดพ้นได้ แต่การศึกษาปริยัติที่ถูกต้องจะเป็นปัญญา และเป็น ความรู้ที่เป็นประโยชน์ทั้งชาตินี้ ทั้งชาติหน้า ตลอดจนกระทั่งเห็นแจ้งพระนิพพานได้

การศึกษาปริยัติที่ถูกต้องเป็นประโยชน์ในชาตินี้ คือ เมื่อศึกษาถูก และเข้าใจก็สามารถสั่งสมกุศล ทั้งหลายอันเกิดจากความรู้ความเข้าใจจากการศึกษา ศึกษาแล้วก็จะทำให้เป็นผู้ดำรงชีวิตอยู่อย่าง เป็นสุข ไม่เป็นที่เดือดร้อนแก่ตนและผู้อื่น เพราะเข้าใจความจริงของสิ่งที่มีที่เป็น อันจะทำให้สังคมและประเทศชาติ สงบสุข และสำคัญที่สุดก็คือ เมื่อศึกษาแล้วทำให้เป็น สัมมาทิฐิ รู้ถูกต้องเข้าใจถูกต้องในความจริงของ สภาวะธรรม ชาติต่อๆ ไปจะไม่ไปสู่อบายเพราะการเป็นมิจฉาทิฐิ และเป็นประโยชน์ต่อการเห็นแจ้งพระ นิพพานในที่สุด

หมวดที่ ๔ สัพพสังคหะ

บทที่ ๑ ชั้น ๕

คำว่า **ชั้น** ใช้ในความหมายหลายอย่าง คือ ใช้ในความหมายว่า กอง หรือ ส่วน เช่น อุทกชั้น แปลว่า กองน้ำ พลชั้น แปลว่า กองพล บุญชั้น แปลว่า กองบุญ ศีลชั้น แปลว่า คุณคือศีล สมာธิชั้น แปลว่า คุณคือสมาธิ แต่ในที่นี้มุ่งในความหมายว่า “กอง”

ในสัพพสังคหะนี้ “ชั้น” จึงมีความหมายว่า **เป็นกลุ่ม เป็นกอง** หมายถึงกลุ่ม กอง ของธรรม ที่ต่างกันออกไป มี ๕ ประเภท ๑๑ อย่าง

ธรรมที่จัดโดยความเป็นชั้นได้ ต้องมี ลักษณะดังนี้

- ประเภทที่ ๑ ธรรมใดที่เป็นทั้งอดีต ปัจจุบัน อนาคต ได้ รวมเป็น ๓ อย่าง
- ประเภทที่ ๒ ธรรมใดที่เป็นทั้งภายใน ภายนอก ได้ รวมเป็น ๒ อย่าง
- ประเภทที่ ๓ ธรรมใดที่มีความหยาบ ละเอียด ได้ รวมเป็น ๒ อย่าง
- ประเภทที่ ๔ ธรรมใดที่มีความต่ำ ประณีต ได้ รวมเป็น ๒ อย่าง
- ประเภทที่ ๕ ธรรมใดที่เป็นไปในที่ใกล้ ไกล ได้ รวมเป็น ๒ อย่าง

รวมทั้งหมดเป็น ๕ ประเภท ๑๑ อย่าง

ประเภทที่ ๑ ธรรมที่เป็น อดีต ปัจจุบัน อนาคต

ธรรมที่ชื่อว่า ชัณฐ์ จะต้องประกอบด้วยคุณสมบัติ ๓ ประการ คือ มีความเกิดขึ้น ตั้งอยู่ และดับไป กล่าวคือ ธรรมนั้นต้องมีสภาพเป็นอดีต ปัจจุบัน อนาคต นั้นเอง ธรรมที่มีสภาพ ๓ อย่างนี้ ก็ได้แก่ จิต เจตสิก รูป

ประเภทที่ ๒ ธรรมที่เป็น ภายใน ภายนอก

ธรรมที่ชื่อว่า ชัณฐ์ คือ ธรรมที่ปรากฏภายในตนเองได้ และเป็นธรรมที่เกิดภายนอกตนได้ หมายถึง ธรรมที่เกิดในคนอื่นหรือสัตว์อื่น ที่ไม่ใช่ตัวเราก็จัดว่าเป็นธรรมที่เกิดภายนอก ธรรมที่มีสภาพ ๒ อย่างนี้ ก็ได้แก่ จิต เจตสิก รูป

ประเภทที่ ๓ ธรรมที่ หยาบ ละเอียด

ธรรมที่ชื่อว่าชัณฐ์ คือ ธรรมที่มีส่วนที่เป็นธรรมหยาบ และละเอียดได้ เช่น วิญญูญาณชัณฐ์ หมายถึง จิตทั้งหมด ๘๙ ดวง จิตที่เป็นธรรมหยาบ เช่น อกุศลจิต ธรรมละเอียด เช่น กุศลจิต กุศลญาณวิปยุตจิต หยาบกว่า ในกุศลญาณสัมปยุตจิต กามาวจรกุศลจิต หยาบกว่ารูปาวจรกุศลจิต รูปาวจรกุศลจิตก็ยิ่งหยาบกว่าอรุปรกุศลจิต จิตที่มีทุกขเวทนา หยาบกว่าที่มีสุขเวทนา จิตที่มีโทมนัสเวทนาหยาบกว่าจิตที่มีโสมนัสเวทนา จิตในทศคติภูมิหยาบกว่าในสุขคติภูมิ จิตในกามภูมิหยาบกว่าในรูปภูมิ เป็นต้น ส่วนรูปชัณฐ์ที่เป็นธรรมหยาบได้แก่ โอฬาริกรูป ๑๒ คือ ปสาทรูป ๕ วิสยรูป ๗ จัดเป็นรูปหยาบ ส่วนสุขุมรูป ๑๖ จัดเป็นรูปละเอียด เป็นต้น ธรรมที่มีสภาพ ๒ อย่างนี้ ก็ได้แก่ จิต เจตสิก รูป

ประเภทที่ ๔ ธรรมที่ต่ำ ประณีต

ธรรมที่ชื่อว่าชัณฐ์ คือ ธรรมที่อยู่ในฐานต่ำทราวม และธรรมอันประณีต เป็นไปในทำนองเดียวกับประเภทที่ ๓

ประเภทที่ ๕ ธรรมที่ไกล ใกล้

ธรรมที่ชื่อว่าชัณฐ์ คือ ธรรมที่ปรากฏได้ทั้งใกล้และไกล ธรรมที่เป็นปัจจุบันจัดเป็นธรรมที่ไกล ธรรมที่เกิดในอนาคตจัดเป็นธรรมที่ไกล ธรรมที่มีสภาพ ๒ อย่างนี้ ก็ได้แก่ จิต เจตสิก รูป

ธรรมที่สงเคราะห์ได้ทั้ง ๕ ประเภทนี้ คือ ธรรมทั้งปวง ได้แก่ จิต เจตสิก และรูป เท่านั้น ไม่รวมถึงพระนิพพาน เพราะพระนิพพานมีคุณสมบัติไม่ครบทั้ง ๕ ประเภท ๑๑ อย่าง กล่าวคือ

๑. พระนิพพาน ไม่มีประเภท แห่ง ปัจจุบัน อดีต อนาคต มีแต่กาลวิมุตติ อย่างเดียว
๒. พระนิพพาน ที่เป็นธรรมภายในนั้นไม่มี เป็นธรรมภายนอกอย่างเดียว
๓. พระนิพพาน ที่เป็นธรรมหยาบไม่มี เป็นธรรมละเอียดอย่างเดียว
๔. พระนิพพาน ไม่ใช่ธรรมที่ต่ำทราวม แต่เป็นธรรมที่ประณีตยิ่ง
๕. พระนิพพาน ไม่ใช่ธรรมที่ไกล แต่เป็นธรรมที่ไกล

ดังนั้น พระนิพพาน จึงพ้นจากความเป็นชัณฐ์ พระนิพพานจึงเรียกว่า ชัณฐวิมุตติ (และเป็นกาลวิมุตติด้วย)

ชั้น ๕ คือ

- ๑. รูปชั้น หมายถึง กอกรูป รูปมีทั้งหมด ๒๘ ดังนั้น รูปทั้ง ๒๘ เป็นรูปชั้น
- ๒. เวทนาชั้น หมายถึง กอเวทนา เวทนา คือ เวทนาเจตสิกดวงเดียว เป็นเวทนาชั้น
- ๓. สัญญาชั้น หมายถึง กอสัญญา สัญญา คือ สัญญาเจตสิกดวงเดียว เป็นสัญญาชั้น
- ๔. สังขารชั้น หมายถึง กอสังขาร สังขาร คือ เจตสิกอีก ๕๐ ที่เหลือ เป็นสังขารชั้น
- ๕. วิญญาณชั้น หมายถึง กอจิต วิญญาณ คือ จิตทั้งหมด ๘๘ เป็นวิญญาณชั้น

กองแห่งชั้นทั้ง ๕ เกี่ยวข้องกันอย่างไร

๑. ชั้นทั้ง ๕ ถูกครอบงำด้วยทุกข์

ธรรมทั้งหลายที่ถูกทุกข์ต่างๆ ครอบงำอยู่ เป็นไปได้ด้วยความทุกข์ ธรรมนั้นชื่อว่า **ชั้น** ซึ่งก็ หมายถึง ชั้นทั้ง ๕ นั่นเอง

ชั้น ๕ ถูกครอบงำจากความเกิด ความแก่ ความเจ็บ ความตาย **ความเกิด** นั้นเป็นการนำมาซึ่งขบวนการเกิดทุกข์ทั้งหลายไม่จบไม่สิ้น เมื่อเกิดแล้วก็ได้รับทุกข์ภัยต่าง ๆ ในชาติกำเนิดของตน ถ้าเกิดเป็นมนุษย์ก็ทุกข์แบบมนุษย์ มีการดิ้นรนแสวงหาปัจจัยทั้งหลายเพื่อการบริโภค เพื่อการสะสม เพื่อการกอบโกย แสวงหาด้วยสุจริตก็ทุกข์ แสวงหาด้วยทุจริตก็ทุกข์ ฉะนั้นความเกิด จึงทุกข์ คือทุกข์ในการเกิด ทุกข์ในการแก่ ทุกข์ในการเจ็บ ทุกข์ในการตาย

๒. ชั้นทั้ง ๕ วางเปล่าจากตัวตน

ชั้นทั้ง ๕ แสดงความว่างเปล่าจากตัวตนอยู่แล้ว แต่ที่เราไม่เห็นความจริงนี้ก็เพราะว่า ธรรมดาคนทั้งหลายในโลก มักมีความเข้าใจว่า ความเป็นอยู่ต่างๆ ที่ปรากฏขึ้นแก่ตน เช่น การทำ การพูด การคิด ความสุขสบาย หรือไม่สบาย ความดีใจ ความเสียใจ ตลอดจนการเปลี่ยนแปลงของร่างกาย เป็นต้น เหล่านี้ล้วนเป็นตัวเราเป็นของเราแทบทั้งสิ้น อันเป็นสภาพของสัkkายาทิฏฐิ คือ ความเห็นผิดที่ยึดติดแน่นอยู่ในรูปนามชั้น ๕ ว่าเป็นตัวเรา เป็นของเรา จึงมักมีความเข้าใจผิดคิดไปว่า เราทำ เราพูด เราคิด เราสบาย ไม่สบาย เราดีใจ เสียใจ เราเด็ก เราสาว เป็นต้น อาการเหล่านี้ถ้าปรากฏแก่ผู้อื่น เราก็มองถือว่า เป็นเขา ผู้หนึ่ง ผู้นี้ ทำ คิด พูด สบาย ไม่สบาย ดีใจ เสียใจ เป็นต้น

รวมความแล้ว **ความเข้าใจของปุถุชน จะเข้าใจว่าทุกสิ่งทุกอย่างในโลกนี้มีเรา มีเขา และมีของเรา มีของเขา** ซึ่งล้วนแต่เป็นความเข้าใจผิดไปจากสภาพธรรม เป็นอัตตทิฏฐิ คือ ความเห็นผิดคิดว่ามีตัวตน แท้จริงแล้ว ความเป็นไปต่างๆ เหล่านี้ หาใช่เป็นตัวเรา ตัวเขาไม่ แต่เป็นอาการเป็นไปของรูปนามชั้น ๕ เท่านั้น

๓. ขั้นทั้ง ๕ มีอาการเฉพาะ ๆ ของตน

รูปขั้น

ความเปลี่ยนแปลงต่าง ๆ ของร่างกายที่เกิดขึ้น เช่น ผมหงอก หนังเหี่ยว ฟันหัก สายตาเสื่อม หรือการเปลี่ยนแปลงโดยการเคลื่อนไหวกาย การเดิน การยืน การนั่ง การนอน การพูด เป็นต้น เหล่านี้ จัดเป็นอาการของรูปขั้น การเดินจึงเป็นเพียงอาการของรูป การยืนก็เป็นเพียงอาการของรูป เมื่อเข้าใจได้ถูกต้องจึงไม่ไปคิดว่า เราเดิน เรายืน และไม่เข้าใจผิดไปว่า รูปเดิน รูปยืน เป็นต้น แต่รู้ด้วยความเป็นจริงว่า ไม่มีเราเดิน ไม่มีรูปเดิน แต่เพราะการเดิน เป็นเพียงอาการของรูปเท่านั้น (คำว่ารูปก็ต้องเข้าใจด้วยว่า ได้แก่ มหาภูตรูป ๔ เป็นต้น)

เวทนาขั้น

ความเปลี่ยนแปลงต่าง ๆ ของความรู้สึก บางครั้งก็รู้สึกสบาย ไม่สบาย รู้สึกเฉย ๆ รู้สึกเบื่อหน่าย ทั้ง ๆ เมื่อก่อนนี้ก็รักบ้าน รู้สึกเบื่อบรรยากาศที่เมื่อก่อนก็รักทะนุถนอมอย่างดี เป็นต้น ความเปลี่ยนแปลงเหล่านี้ เป็นสภาพของ เวทนาขั้น เมื่อเข้าใจความเป็นจริงว่าสิ่งที่เกิดขึ้นนี้เป็นเพียงลักษณะอาการของเวทนาขั้นเท่านั้น จะได้ไม่เข้าใจผิดไปว่าเป็นเราชอบ เราไม่ชอบ

สัญญาขั้น

การจำเรื่องราวต่าง ๆ จำรูป จำสี จำกลิ่น จำรส จำสัมผัส ทั้งที่ชอบและไม่ชอบ เหล่านี้เป็นสภาพ
ของสัญญาขั้น

สังขารขั้น

สังขาร คือ การปรุงแต่ง เมื่อรับอารมณ์มาแล้ว มีการนึกคิดเรื่องราวต่าง ๆ ที่เกี่ยวกับอารมณ์นั้น ๆ ก็เป็นการปรุงแต่งไป การดำรงชีวิตอยู่ในปัจจุบัน เราทุกคนก็จะมีความรู้สึกว่ามีความอยากได้ ไม่อยากได้ มีความศรัทธา มีความเลื่อมใส มีความเพียรพยายาม เป็นต้น เหล่านี้เป็นสภาพของสังขารขั้น

วิญญาณขั้น

การรู้อารมณ์ต่าง ๆ มีการเห็นรูป ได้ยินเสียง ได้กลิ่น รู้รส รู้สัมผัสถูกต้อง รู้คิดนึกเรื่องราวต่าง ๆ เหล่านี้จัดเป็นสภาพของวิญญาณขั้น

ประเภทของปรมาัตถธรรม คือ จิต เจตสิก รูป ความเป็นขั้น ๕ ประการเท่านั้น ไม่มากไปกว่านี้ กล่าวคือ เพราะอาศัยส่วนธรรมที่สังเคราะห์เข้ากันได้ คือ รูปทั้งหมด เป็น รูปขั้น เวทนา คือ ความรู้สึกในการเสวยอารมณ์ต่าง ๆ โดยความสุข ความทุกข์ ความเสียใจ ความเฉย ๆ เหล่านี้เป็น เวทนาขั้น ความจำได้ในสิ่งต่าง ๆ เรื่องราวต่าง ๆ เป็น สัญญาขั้น ส่วนเจตสิกธรรมอื่น ๆ ที่นอกเหนือไปจากเวทนาและสัญญา เป็น สังขารขั้น จิตหรือวิญญาณ เป็นธรรมชาติรู้อารมณ์ เป็น วิญญาณขั้น

บทที่ ๒ อุปาทานกัณฑ์ ๕

อุปาทานกัณฑ์ หมายถึง ชั้นทั้งหลายที่ตัดหน้าและทิวฏฐิเข้าไปยึดไว้ โดยความเห็นผิด คือ ยึดมั่นเป็นตัวตน เราเขา ความยึดมั่นนี้คือ การยึดมั่นในชั้นทั้ง ๕ นั้นเอง

อุปาทานกัณฑ์ ๕ คือ

๑. รูปร่างอุปาทานกัณฑ์ คือ กงรูป ที่เป็นอารมณ์ของอุปาทาน ได้แก่รูปทั้งหมด คือ รูป ๒๘
๒. เวทณูปาทานกัณฑ์ คือ กงเวทนา ที่เป็นอารมณ์ของอุปาทาน องค์ธรรมได้แก่ เวทนาเจตสิก ที่ในโลภียจิต ๘๑
๓. สัญญูปาทานกัณฑ์ คือ กงสัญญา ที่เป็นอารมณ์ของอุปาทาน องค์ธรรมได้แก่ สัญญาเจตสิก ที่ในโลภียจิต ๘๑
๔. สังขารูปาทานกัณฑ์ คือ กงสังขาร ที่เป็นอารมณ์ของอุปาทาน องค์ธรรมได้แก่ เจตสิก ๕๐ (เว้นเวทนา และสัญญา) ที่ในโลภียจิต ๘๑
๕. วิญญาณูปาทานกัณฑ์ คือ กงจิต ที่เป็นอารมณ์ของอุปาทาน องค์ธรรมได้แก่ โลภียจิต ๘๑

พระพุทธองค์ทรงแสดงชั้น ๕ แล้วยังทรงแสดงอุปาทานชั้นซ้ำอีก ทั้งๆ ที่มีจำนวนชั้น ๕ ประการเท่ากัน แต่เพื่อแสดงความแตกต่างกัน คือ ที่กล่าวในแง่ของชั้น ๕ กล่าวโดยความเป็นวิสุทธิชั้น คือเป็นชั้น ๕ ล้วนๆ ไม่ปะปนกันกับอาสวะ คือกิเลส และก็ไม่ใช่เป็นอารมณ์แก่อุปาทาน ซึ่งได้แก่ ชั้น ๕ ของพระอรหันต์ทั้งหลายที่เป็นไปตามสภาพของชั้น ๕ แท้ๆ ไม่ใช่เป็นอารมณ์ให้กิเลสและตัณหายึดไว้ได้ เช่น พระอรหันต์ยังได้รับสุขทุกข์ต่างๆ ทั้งทางกายและทางใจ แต่ความสุขทุกข์นั้นไม่เป็นอารมณ์ให้กิเลสตัณหาเกิดขึ้น

ที่กล่าวในแง่ของอุปาทานชั้น คือ การกล่าวถึงชั้น ๕ ที่เป็นอารมณ์ให้กิเลสและตัณหายึดไว้ได้ เช่น ชั้น ๕ ของปุถุชน และของพระโสดาบัน พระสกทาคามี พระอนาคามี ย่อมเป็นไปกับอาสวะ คือ กิเลส และเป็นที่ตั้งของอุปาทานได้ตามสมควรแก่บุคคลนั้นๆ

รู้จักเหตุเกิดแห่งอุปาทาน

อุปาทานเกิดขึ้นเพราะตัณหาเกิดขึ้น ตัณหาจึงเป็นเหตุให้เกิดอุปาทาน

จะดับอุปาทานได้อย่างไร ? อุปาทานจะดับได้ก็ด้วยการดับตัณหา

จะมีวิธีการดับตัณหาได้อย่างไร ? หนทางปฏิบัติเพื่อให้ถึงความดับตัณหาและอุปาทาน ก็คือ การปฏิบัติที่ทำให้มรรคมีองค์ ๘ ได้แก่ สัมมาทิฏฐิ เป็นต้น เจริญขึ้น และวิธีการจะละตัณหาก็คือ การปฏิบัติในอริยสัจ ๔ คือ กำหนดรู้ว่าชั้น ๕ เป็นทุกข์ เป็นทุกข์สัจ ตัณหา คือความยินดีพอใจทั้งหมด ควรละ เป็นสมุทยสัจ นิโรธ คือ พระนิพพาน นั้นควรทำให้แจ้งปรากฏ มรรค ควรเจริญให้มาก

พระพุทธองค์ทรงแสดงอุปาทานักขันธ ๕ เพื่อเป็นประโยชน์แก่การเจริญวิปัสสนาเพื่อละกิเลส เพราะผู้เจริญวิปัสสนาต้องรู้จักรูปนามขันธ ๕ อันเป็นที่อาศัยของกิเลสทั้งหลาย ให้รู้จักตัวตนที่แท้จริงของรูปนามขันธ ๕ จะได้ไม่ตกเป็นอารมณ์ของตัณหาอุปาทานได้

อุปาทานมี ๔ คือ

๑. กามุปาทาน
๒. ทิฏฐุปาทาน
๓. สีสัพพตฺตูปาทาน
๔. อัตตวาทุปาทาน

๑. กามุปาทาน

กามุปาทาน คือ ความยึดถือกาม กามนั้นได้แก่ วัตถุกาม กับ กิเลสกาม

วัตถุกาม คือ ธรรมใดที่เป็นที่ชอบใจของกามตัณหา ชื่อว่า วัตถุกาม ได้แก่ กามจิต ๕๔ เจตสิก ๕๒ รูป ๒๘ หรือ รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ อันเป็นที่ชอบใจ

กิเลสกาม คือ ธรรมชาติที่มีความต้องการ ธรรมชาติที่เข้าไปยึดในอารมณ์ทั้ง ๖ คือ รูป เสียง กลิ่น รส สัมผัส และ ฐัมมารมณฺ์ ธรรมชาตินั้น ชื่อว่า กิเลสกาม ได้แก่ ตัณหา นั่นเอง

ฉะนั้น กามุปาทาน คือ การยึดถือวัตถุกามด้วยกิเลสกามนั่นเอง คือ ยึดถือ รูป เสียง ฯลฯ ที่น่ารักใคร่ปรารถนาพอใจนั้นเป็นเรา เป็นของเรา ยึดไว้ไม่ยอมปล่อย ยึดถือไว้ด้วยอำนาจของกิเลสกาม

สำหรับพระอรหันต์ ไม่มีกิเลสกามแล้ว เมื่อเห็นรูปแล้ว แม้รูปนั้นจะน่ารักใคร่ปรารถนา ท่านก็ไม่เกิดความยินดีในการเห็นนั้น เพราะไม่มีกิเลสกามแล้ว

๒. ทิฏฐุปาทาน

ทิฏฐุปาทาน คือ ความยึดถือด้วยอำนาจของความเห็นผิด ได้แก่ นียตมิจฉาทิฏฐิ ๓ และ อันตคคาหิกาทิฏฐิ ๑๐ ทิฏฐิ ๖๒ (ในสามัญญผลสูตร)

๒.๑ นียตมิจฉาทิฏฐิ ๓ ประการ คือ

- ก. **นัตถิกาทิฏฐิ** ความเห็นผิดคิดว่าไม่มีผลแห่งกรรมที่ทำไว้ เป็นการปฏิเสธผล ผู้ที่มีความเห็นชนิดนัตถิกาทิฏฐิย่อมมีอุจเฉททิฏฐิด้วย คือเห็นว่าสัตว์ทั้งหลายตายแล้วก็สูญไม่

มีการเกิดอีก มีความเห็นว่าไม่มีสิ่งที่เรียกว่า สมมติสังขจะ ไม่มีสิ่งที่เรียกว่าคติ
ธรรมดา หรือคลองธรรมตามเหตุและผล
ไม่มีสิ่งที่เรียกว่าสมมติสังขจะ เช่น ไม่มีมารดาบิดา สัตว์บุคคลเกิดสืบเชื้อสายกัน
มาตามเรื่องตามราวเท่านั้น จึงไม่มีใครที่จะต้องนับถือว่าเป็นบิดามารดา แม้ที่
นับถือว่าเป็นสมณะ พราหมณ์ ภิกษุ สามเณร ก็ไม่มีเป็นต้น

ไม่มีสิ่งที่เรียกว่าคติธรรมดา หรือที่เป็นไปตามคลองธรรม เช่น ทำดีได้ดี ทำชั่ว
ได้ชั่ว อย่างนี้ก็ไม่

ข. อเหตุกทิจญฺญิ ความเห็นผิดคิดว่าไม่มีเหตุ เป็นการปฏิเสธเหตุ คือ เมื่อได้รับผลดีผลร้าย
ต่างๆ ก็เห็นว่าเป็นไปตามคราว คราวที่มีโชคดีก็ได้รับผลดี คราวที่มีโชคร้ายก็
ได้รับผลไม่ดี ไม่มีเหตุอะไรที่จะมาทำให้ได้ผลดีผลร้าย ปฏิเสธเหตุในการทำ
ทำชั่ว ของบุคคลทั้งหลายที่กระทำกันอยู่ทุกวันนี้ ไม่เชื่อว่าเป็นเหตุที่จะ
ก่อให้เกิดผลได้ ฉะนั้นการปฏิเสธเหตุนี้ก็เท่ากับว่าปฏิเสธผลไปด้วย

ค. อกริยทิจญฺญิ ความเห็นผิดคิดว่าการทำบุญทำบาปก็เท่ากับไม่ได้ทำ เป็นการปฏิเสธทั้งเหตุ
และผลแห่งกรรม คือ มีความเห็นว่าบุคคลทั้งหลายที่ทำได้ก็ตามทำชั่วก็ตามไม่
เป็นบาปไม่เป็นบุญ

๒.๒ อันตคคาหิกทิจญฺญิ ๑๐ ประการ คือ

- ๑) เห็นว่า โลกเที่ยง ๒) เห็นว่า โลกไม่เที่ยง
- ๓) เห็นว่า โลกไม่มีที่สิ้นสุด ๔) เห็นว่า โลกไม่มีที่สิ้นสุด
- ๕) เห็นว่า ชีวะและสรีระ เป็นอันเดียวกัน ๖) เห็นว่าชีวะและสรีระ เป็นคนละอัน
- ๗) เห็นว่าสัตว์นั้นหลังจากตายแล้วเกิดต่อไปอีก
- ๘) เห็นว่าสัตว์นั้นหลังจากตายแล้วไม่เกิดต่อไปอีก
- ๙) เห็นว่าสัตว์นั้นเบื้องหน้าแต่ตายแล้ว ย่อมเกิดอีกก็มี ย่อมไม่เกิดอีกก็มี
- ๑๐) เห็นว่าสัตว์นั้นเบื้องหน้าแต่ตายแล้ว ย่อมเกิดอีกก็หามิได้ ย่อมไม่เกิดอีกก็หามิได้

๒.๓ ทิจญฺญิ ๖๒

ในทิจญฺญิ ๖๒ มีรายละเอียดมาก ในที่นี้จะนำมากล่าวเพียง ๒ ประการที่สำคัญให้ทราบดังนี้

สัสสตทิจญฺญิและอุจเจททิจญฺญิ

สัสสตทิจญฺญิ ความเห็นว่าเที่ยง **อุจเจททิจญฺญิ** ความเห็นว่าขาดสูญ

ก) **สัสสตทิจญฺญิ** ความเห็นว่าเที่ยง คือ เห็นว่าตายแล้วเกิดกันเรื่อยไปไม่มีที่สิ้นสุดในอัตตา
ภาพเดิม ทุกภพทุกชาติ เวียนเกิดเวียนตายไม่มีที่สิ้นสุดในภพชาติของตน คือ เกิดเป็นคน ตายแล้วก็
ต้องเกิดเป็นคนไปตลอด เกิดเป็นแมว ตายแล้วก็ต้องเกิดเป็นแมวไปตลอด

ข) อัจฉาทิฏฐิ เห็นว่าชาติสุญญ คือ เห็นว่าตายแล้วสุญญไม่กลับมาเกิดอีก

โทษของมิจฉาทิฏฐิ

นียตมิจฉาทิฏฐิ เป็นความเห็นผิดอย่างร้ายแรง ซึ่งเมื่อมีความยึดถือในทิฏฐิอย่างมากจนถึง ทำให้ไม่รับรองกรรมที่เป็นบุญเป็นบาป ไม่รับรองผลต่างๆ ว่าเกิดจากเหตุ ไม่รับรองสมมติสัจจะ ผู้ที่มีความเห็นเช่นนี้ อย่างเหนียวแน่น ก็เพราะมีอุปาทานความยึดถืออยู่อย่างแรงกล้า ยิงจะส่งผลให้ตกนรกได้

ฉะนั้น ความเห็นผิดในข้อนี้จึงให้โทษอย่างมหันต์ ผู้ที่นับถือพุทธศาสนา กล่าวได้ว่า ย่อมละความเห็นผิดอันมีโทษมหันต์อันร้ายแรงนี้ได้ ถ้ายังละไม่ได้ก็ย่อมจะไม่นับถือพุทธศาสนา หรือ ย่อมจะทำลายพุทธศาสนา หรือย่อมจะทำลายศาสนาทุกศาสนาที่สอนให้ละชั่วทำดี

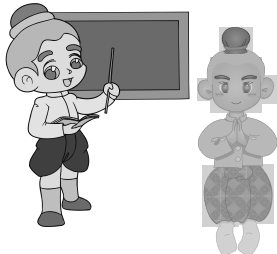
๓. สิลัพพตูปาทาน

ซิลัพพตูปาทาน คือการยึดถือข้อปฏิบัติที่ผิด ยึดถือในศีลและวัตรที่ผิด

ศีลวัตร ศีล ได้แก่ ความประพฤติหรือข้อที่ประพฤติ วัตร ได้แก่ ข้อปฏิบัติ

ศีล คือ ความประพฤติหรือข้อที่ประพฤติ ศีลในทางพุทธศาสนา แสดงเป็นข้อที่พึงเว้น เช่น ศีล ๕ คือ เว้นจากการฆ่าสัตว์ เป็นต้น ส่วนปาฏิโมกข์สังวรศีล คือ ศีลในพระปาฏิโมกข์สำหรับภิกษุ มีทั้งข้อห้ามและข้ออนุญาต ข้อห้าม คือ ข้อที่บัญญัติห้ามมิให้กระทำ เมื่อไปล่วงละเมิดกระทำก็ต้องอาบัติ หนัก ปานกลาง หรือเบาตามพระบัญญัตินั้นๆ และมีข้อที่ทรงอนุญาตให้ทำ

วัตร คือ การประพฤติปฏิบัติ เช่น รุดงควัตร การปฏิบัติ รุดงค์ อุปัชฌายะ-วัตร การปฏิบัติต่ออุปัชฌาย์ ครู อาจารย์

ศีลและวัตรภายนอกพุทธศาสนา

ศีลและวัตรภายนอกพุทธศาสนา มีแก่บุคคลผู้ยึดถืออยู่ในศีลและวัตรทั้งหลายตั้งแต่ก่อนพุทธกาล เช่น ศีลและวัตรของฤๅษีดาบส เมื่อถือลัทธิบูชาไฟก็ทำการบูชาไฟ ฤๅษีดาบสก็มีศีล คือ ข้อประพฤติ ที่งดเว้นจากการกระทำบางอย่าง และมีวัตร คือข้อที่พึงปฏิบัติบางอย่าง เช่น การบูชาไฟดังกล่าวนั้น นอกจากนี้ยังมีศีลและวัตรของศาสนาภายนอกพระพุทธศาสนา เช่นที่แสดงไว้ในคัมภีร์พุทธศาสนา กล่าวถึงศาสนา ๖ จำพวก ซึ่งต่างก็ได้สั่งสอนศีลและวัตรแก่สาวกของตนในทางต่าง ๆ กัน

นอกจากนี้ก็ยังมียุคที่ยึดถือปฏิบัติในศีลวัตรที่แปลก ๆ เรียกว่า โควัตร สุนัขวัตร คือมีความประพฤติความเป็นอยู่ เยี่ยงโค เยี่ยงสุนัข เช่น เดิน ๔ ขา แบบสุนัขแบบโค ทำกิริยาอาการ ทำเสียงและบริโภคนิยมแบบสุนัขแบบโค ในครั้งพุทธกาลการถือศีลและวัตรแบบนี้ยังมี และก็มีแสดงไว้ว่าคนที่ถือโควัตร สุนัขวัตร บางคนไปทูลถามพระพุทธเจ้าว่า เมื่อปฏิบัติแบบนี้แล้วสิ้นชีวิตไป

จะไปเกิดเป็นอะไร ? พระพุทธเจ้าทรงตรัสตอบว่า (มีใจความโดยสรุปว่า) “ก็ไปเกิดเป็นสุนัขไปเกิดเป็นโค” ดังนี้ เหล่านี้เป็นศีลและวัตรภายนอกพุทธศาสนา

๔. อัตตวาทุปาทาน

คำว่า **อัตตา** แปลว่า **ตน** ในทางพุทธศาสนาได้แสดงไว้เป็น ๒ ระดับ คือ

ระดับแรก พระพุทธเจ้าตรัสสอนให้รักษาทน คุ่มครองตน ฝึกตน และตรัสสอนว่าตนเป็นที่พึ่งแห่งตน
ระดับที่สอง ตรัสสอนว่า มิใช่ตน ดังเช่นที่ตรัสสอนว่า รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ รวมเรียกว่า **ขันธ ๕ เป็นอนัตตามีใช่อัตตา ตัวตน** หรือได้ตรัสสอนยกเอาอายตนะภายในภายนอก **ภายใน** คือ ตา หู เป็นต้น **ภายนอก** คือ รูป เสียง เป็นต้น และธรรมคือเรื่องราว เป็นอนัตตามีใช่อัตตาตัวตน **ภายนอก** คือ สิ่งทั้งหลายที่อยู่ภายนอกตน นั้นก็หมายถึงสภาพธรรมต่าง ๆ ที่เกิดกับคนอื่นสัตว์อื่น และได้ตรัสสอนไว้ว่า สังขารทั้งปวงเป็น **อนิจจะ** คือไม่เที่ยง สังขารทั้งปวงเป็น **ทุกขะ** คือเป็นทุกข์ ทนอยู่ไม่ได้ ต้องแปรปรวนเปลี่ยนแปลงไป ธรรมทั้งปวงเป็นอนัตตาคือมิใช่อัตตาตัวตน และในธรรมทั้งปวงนี้แสดงอธิบายว่า ทั้งสังขต-ธรรม คือ ธรรมที่มีปัจจัยปรุงแต่งอันเรียกว่าสังขาร ทั้งอสังขตธรรม ธรรมะที่ปัจจัยไม่ได้ปรุงแต่งอันเรียกว่าวิสังขาร ทั้งหมดเป็นอนัตตา มิใช่อัตตาตัวตน

๑.๑ รู้สมมติสัจจะ และ ปรมัตถสัจจะ

ก) **สมมติสัจจะ** ความจริงโดยสมมติ เป็นความจริงตามมติร่วมกัน หรือ หมายรู้ร่วมกัน ร่วมกัน เป็นเครื่องมือสื่อสาร พอให้สำเร็จประโยชน์ในชีวิตประจำวัน เช่น

คน สัตว์ โຕะ แก้อื้อ

ข) **ปรมัตถสัจจะ** คือ ธรรมชาติอันประเสริฐ ที่เป็นความจริงซึ่งปฏิเสธสัตว์และชีวิต ได้แก่ ธรรมชาติที่เป็นความจริง ที่ไม่มีการแปรปรวน หรือไม่มีความวิปริตด้วยประการใด ๆ มี ๔ ประการ ได้แก่ จิต เจตสิก รูป นิพพาน การรู้ปรมัตถธรรมมีประโยชน์อย่างยิ่ง คือ ทำให้พ้นทุกข์ได้แน่นอน

ปรมัตถสัจจะมี ๒ ประการ คือ

- สภาวสัจจะ ธรรมที่เป็นจริงตามสภาวลักษณะ ได้แก่ กุศลธรรม อกุศลธรรม เป็นต้น

- อริยสัจจะ ธรรมที่เป็นจริงโดยเฉพาะอริยบุคคลทั้งหลาย ได้แก่ อริยสัจ ๔ มีทุกขสัจจะ เป็นต้น

ฉะนั้น ผู้ปฏิบัติธรรมที่จะให้รู้ถึงปรมัตถสัจจะ คือ ความจริงโดยปรมัตถ์ จึงจะต้องหัดพิจารณาดูที่ตั้งของบัญญัติทั้งหลาย เช่น รถ เมื่อเอาส่วนประกอบต่าง ๆ เช่น ล้อ เพลา และส่วนประกอบอื่น ๆ มาประกอบกันเข้า เสียงเรียกว่ารถจึงมี แต่

ความจริงแล้ว รตจริง ๆ นั้นไม่มี คำว่ารถเป็นบัญญัติเรียกขึ้นเท่านั้น เมื่อถอดแยกส่วนประกอบต่างๆ ออกไป เสียงเรียกรถก็หายไป

๑.๒ ทรงตรัสสอนให้พิจารณาแยกสังขาร

ในอัตตภาพนี้ก็ประกอบขึ้นด้วยขันธ์ ๕ ทรงตรัสชี้ให้รู้จักว่าสิ่งที่มาประกอบนั้นมีอะไรบ้าง ส่วนที่แข็งคือ ปถวีธาตุ เป็นธาตุดิน ร่างกายนี้ซึ่งประกอบขึ้นด้วยธาตุทั้ง ๔ อาการ ๓๒ เป็น กอรูป กอรูปนี้เองเรียกแยกออกเป็นศีระะ เป็นแขน เป็นขา ฯลฯ มากองกันอยู่ เป็นกอรูป ความรู้สึกเป็นสุขเป็นทุกข์หรือเฉย ๆ เป็นกองเวทนา ความจำได้หมายรู้ในรูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ เรื่องราวต่าง ๆ เป็นกองสัญญา ความคิดปรุงแต่งต่างๆ เป็นกองสังขาร และกอง วิญญาณ คือ รู้ในอารมณ์ที่มากกระทบ เช่น ตาเห็นรูป ก็เกิดความรู้สึก เรียกว่า จักขุวิญญาณ เป็นต้น

ฉะนั้น เพราะขันธ์ ๕ เหล่านี้มาประกอบกัน ซึ่งเมื่อย่อยแล้ว รูปก็คงเป็น รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ ก็เป็น นาม เหล่านี้ทั้งหมดเป็นสิ่งผสมปรุงแต่งเป็นที่ตั้งแห่งบัญญัติว่าเป็น เรา เป็นเขา ก็เกิดขึ้น แต่เมื่อมาพิจารณาด้วยปัญญาเห็นโดยความเป็นรูปเป็นนาม ก็จะถอน อัดตาทัวตนหมด หมดความเป็นเราเป็นเขา คงเหลือแต่สภาวะ รูปนาม เท่านั้น

๑.๓ กำหนดรู้ตามความเป็นจริงโดยไตรลักษณ์

เมื่อพิจารณาขันธ์ ๕ โดยความเป็นจริงด้วยวิปัสสนา รู้แจ้งเห็นจริงรู้จักว่า **นี่รูป นี่เวทนา นี่สัญญา นี่สังขาร นี่วิญญาณ มีชาติ คือ ความเกิดเป็นเบื้องต้น มีชรา คือ ความแปรปรวน เปลี่ยนแปลงพร้อมทั้งพยาธิในท่ามกลาง มีมรณะเป็นที่สุด**

เพราะฉะนั้น จึงเป็น

อนิจจะ คือ ไม่เที่ยงต้องเกิดต้องดับ

เป็น

ทุกขะ คือ ทนอยู่คงที่ไม่ได้ต้องแปรปรวนเปลี่ยนแปลงไป

เป็น

อนัตตะ คือ บังคับให้เป็นไปตามปรารถนาไม่ได้

เมื่อพิจารณาขันธ์ ๕ ตามความเป็นจริงโดยไตรลักษณ์อย่างนี้แล้ว จึงจะสามารถถอนอิตตวาทุ ปาทาน คือ การยึดถือเป็นตัวตน โดยความเป็นเราเป็นเขา ก็จะทำให้ไม่หลงไม่ยึดถือ ถ้าไม่พิจารณา ให้รู้แจ้งเห็นจริงก็ย่อมจะต่อมมีความหลง ความยึดถืออยู่ อันเป็นอิตตวาทุ ปาทาน

บทที่ ๓

อายตนะ ๑๒

อายตนะ มีความหมาย ๕ ประการ คือ

๑. **เป็นที่เกิด** หมายความว่า ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ ที่เป็นอายตนะภายในนี้ เพราะเป็นที่เกิดของจิตอยู่ตลอดเวลา ไม่ว่าจะบุญหรือบาป จะเกิดได้ก็ต้องอาศัยอายตนะเหล่านี้

๒. **เป็นที่อยู่** หมายความว่า ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ ที่เป็นอายตนะภายในนี้ เป็นที่อาศัยให้จิตและเจตสิกเกิดขึ้นและตั้งอยู่ได้ คล้ายกับเป็นที่อยู่อาศัยของวิถิจิต จึงเรียกว่าอายตนะ ซึ่งเป็นการกล่าวโดยอ้อม วิถิจิตไม่ได้อยู่ในอายตนะ แต่เมื่อมีเหตุปัจจัยพร้อมแล้ว วิถิจิตเหล่านั้นก็เกิดขึ้นตั้งอยู่ได้ เหมือนระฆังกับเสียงระฆัง ย่อมกล่าวไม่ได้ว่า มีเสียงระฆังอยู่ในตัวระฆัง แต่เมื่อมีคนตีระฆังแล้วเสียงก็ปรากฏขึ้นและกังวานอยู่ได้ คล้ายกับว่าเสียงนั้นอยู่ในระฆัง ฉะนั้น วิถิจิตกับอายตนะภายในก็เช่นเดียวกัน ถ้ามีเหตุปัจจัยบริบูรณ์แล้ว ก็เสมือนกับว่าวิถิจิตเหล่านั้น ตั้งอยู่ในอายตนะนั้น

๓. **การเกิด** หมายความว่า เป็นสิ่งที่เกิดขึ้นได้กับสัตว์ทั้งหลาย คือ ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ จะเกิดขึ้นมีอยู่ในสัตว์บุคคล เกิดขึ้นกับทุกเพศ ทุกภูมิไม่ว่าจะเป็น อบายภูมิ มนุษย์ภูมิ มีอายตนะครบ รูปภูมิ (เว้นอสังขยาสัตตพรหมภูมิ) มีจักขายตนะ โสตายตนะและมนายตนะ อรูปภูมิ มีมนายตนะ อย่างเดียว

๔. **เป็นที่ประชุม** หมายความว่า อายตนะภายในกับอายตนะภายนอกมาประชุมกัน คือ รูปายตนะ (รูป) ซึ่งเป็นอายตนะภายนอก ย่อมต้องมาประชุมกันที่ตา สัททายตนะ(เสียง) ซึ่งเป็นอายตนะภายนอก ย่อมต้องมาประชุมกันที่หู เป็นต้น เสมือนเป็นที่ประชุมแห่งวิถิจิตทั้งหลายด้วย ถ้าอายตนะไม่มาประชุมกัน วิถิจิตทางจักขุทวารวิถิ เป็นต้น ก็ไม่เกิดขึ้น

๕. **เป็นเหตุให้เกิด** หมายความว่า ถ้าไม่มีอายตนะภายในและภายนอกแล้ว วิถิจิตทั้งหลายก็เกิดไม่ได้ เพราะธรรมดาวิถิจิตจะเกิดขึ้นได้ต้องอาศัยอายตนะภายในและภายนอกเป็นเหตุให้เกิดขึ้น

จากความหมายทั้ง ๕ ประการข้างต้น นักศึกษาคงจะทำความเข้าใจคำว่าอายตนะได้บ้าง ยังมี ความหมายของคำว่าอายตนะในที่อื่น ๆ ได้กล่าวไว้ว่า

ที่ชื่อว่า **อายตนะ** เพราะเป็นที่ชวนชวาย ตาก็ชวนชวายที่จะแสวงหาดูสิ่งต่าง ๆ ทั้งที่ดีและไม่ดี

ที่ชื่อว่า **อายตนะ** เพราะเป็นตัวนำไปสู่สังสารทุกข์อันยึดเยื่อมาแล้ว หมายความว่า อายตนะเหล่านี้ นำไป คือ พาไปสู่สังสารทุกข์อันยึดเยื่อมาแต่อดีต และก็ยังจะพาไปสู่สังสารทุกข์อันยึดเยื่อต่อไปในอนาคต อันหาเงื่อนต้นเงื่อนปลายมิได้อยู่ตลอดเวลา การเวียนเกิดเวียนตายของสัตว์ทั้งหลาย แท้จริงแล้วก็คือการพาไปของ **อายตนะ** ในสังสารทุกข์อันยึดเยื่อนั่นเอง

อายตนะมี ๑๒ คือ

๑. จักขายตนะ จักขุ ชื่อว่า อายตนะ เพราะเป็นเหตุให้จักขุวิญญาณจิตและเจตสิกเกิดขึ้น
องค์ธรรมได้แก่ จักขุปสาทรูป (ตา)
๒. โสตายตนะ โสตะ ชื่อว่า อายตนะ เพราะเป็นเหตุให้โสตวิญาณจิตและเจตสิกเกิดขึ้น
องค์ธรรมได้แก่ โสตปสาทรูป (หู)
๓. ฆานายตนะ ฆานะ ชื่อว่า อายตนะ เพราะเป็นเหตุให้ฆานวิญาณจิตและเจตสิกเกิดขึ้น
องค์ธรรมได้แก่ ฆานปสาทรูป (จมูก)
๔. ชิวหายตนะ ชิวหา ชื่อว่า อายตนะ เพราะเป็นเหตุให้ชิวหาวิญาณจิตและเจตสิกเกิดขึ้น
องค์ธรรมได้แก่ ชิวหาปสาทรูป (ลิ้น)
๕. กายายตนะ กายะ ชื่อว่า อายตนะ เพราะเป็นเหตุให้กายวิญาณจิตและเจตสิกเกิดขึ้น
องค์ธรรมได้แก่ กายปสาทรูป (กาย)
๖. รูปายตนะ รูปารมณฺ์ ชื่อว่า อายตนะ เพราะเป็นเหตุให้จักขุวิญญาณจิตและเจตสิก
เกิดขึ้น องค์ธรรมได้แก่ วัณณรูป ได้แก่ สีต่างๆ
๗. สัททายตนะ สัททารมณฺ์ ชื่อว่า อายตนะ เพราะเป็นเหตุให้โสตวิญาณจิตและเจตสิก
เกิดขึ้น องค์ธรรมได้แก่ สัททรูป ได้แก่ เสียงต่างๆ
๘. คันธายตนะ คันธารมณฺ์ ชื่อว่า อายตนะ เพราะเป็นเหตุให้ฆานวิญาณจิตและเจตสิก
เกิดขึ้น องค์ธรรมได้แก่ คันธรูป ได้แก่ กลิ่นต่างๆ
๙. รสายตนะ รสธารมณฺ์ ชื่อว่า อายตนะ เพราะเป็นเหตุให้ชิวหาวิญาณจิตและเจตสิก
เกิดขึ้น องค์ธรรมได้แก่ รสรูป (อ่านว่า ระ- สะ-รูป) รสชาติต่างๆ
๑๐. โผฏฐัพพายตนะ โผฏฐัพพารมณฺ์ ชื่อว่า อายตนะ เพราะเป็นเหตุให้กายวิญาณจิตและเจตสิก
เกิดขึ้น องค์ธรรมได้แก่ ปฐวี, เตโช, วาโย (ความแข็ง ความอ่อน, ความ
เย็น ความร้อน, ความไหว หย่อน ตึง) สัมผัสต่างๆ
๑๑. มนายตนะ จิต ชื่อว่า อายตนะ เพราะเป็นเหตุให้จิตและเจตสิกเกิดขึ้น
องค์ธรรมได้แก่ จิตทั้งหมด
๑๒. ธัมมายตนะ สภาพธรรมต่าง ๆ ชื่อว่า อายตนะ เพราะเป็นเหตุให้จิตและเจตสิกเกิดขึ้น
องค์ธรรมได้แก่ เจตสิก ๕๒ สุขุมรูป ๑๖ และนิพพาน

อายตนะที่พระพุทธองค์ทรงตรัสไว้ ๑๒ อย่าง เพราะทรงกำหนดถึงทวารอันเป็นที่เกิด และอารมณ์อันเป็นที่รู้แห่งวิญญาณ ๖ เมื่อจำแนกออกเป็นอายตนะภายในและอายตนะภายนอกแล้ว ได้อย่างละ ๖ ดังนี้

อายตนะภายใน ๖ อายตนะภายนอก ๖

จักขายตนะ ได้แก่ จักขุปสาท	รูปรายตนะ ได้แก่ รูปารมณ
โสตตนะ ได้แก่ โสตปสาท	สัททายตนะ ได้แก่ สัททารมณ
ฆานายตนะ ได้แก่ ฆานปสาท	คันธายตนะ ได้แก่ คันธารมณ
ชีวหายตนะ ได้แก่ ชิวหาปสาท	รสายตนะ ได้แก่ รสอารมณ
กายายตนะ ได้แก่ กายปสาท	โผฏฐัพพายตนะ ได้แก่ ปรถวี เตโช วาโย
มหายตนะ ได้แก่ จิตทั้งหมด	ธัมมายตนะ ได้แก่ เจตสิก ๕๒ สุขุมรูป ๑๖ นิพพาน

เมื่อธรรมะ คือ อายตนะภายในกับอายตนะภายนอกมาประชุมกันแล้ว จิตเจตสิกก็เป็นไป อาจเป็น กุศลบ้าง อกุศลบ้าง ผู้ปฏิบัติพึงมี โยนิโสมนสิการในการพิจารณาถึงเหตุปัจจัยของการประชุมกัน ระหว่าง อายตนะภายในกับอายตนะภายนอก เพื่อป้องกันอกุศลธรรมที่จะเกิดขึ้นทาง ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ

บทที่ ๔

ธาตุ ๑๘

ธาตุ หมายความว่า ธรรมชาติที่ทรงไว้ซึ่งสภาพของตน โดยไม่วิปริตผันแปร

ธาตุทั้งหลายที่เราจักอาจจะรู้จักโดยชื่อว่า ธาตุดิน ธาตุน้ำ ธาตุไฟ ธาตุลม ธาตุเหล็ก ธาตุทองแดง ซึ่งแต่ละธาตุก็มีลักษณะเฉพาะของตนเอง คือ ธาตุไฟ ก็ร้อน เป็นต้น แต่โดยความหมายของคำว่า ธาตุ ในทางพระอภิธรรมนั้นมีความหมายที่ละเอียดลึกซึ้งมากกว่านั้น

ธาตุ หมายถึง “อันสัตว์ทรงไว้” คือ ธาตุทั้งหลาย อันสัตว์ทั้งปวงต้องทรงไว้ หรือรับรองไว้ เหมือน สัมภาระที่ถูกคนแบกหามรองรับไว้ ฉะนั้น

ธาตุ หมายถึง “เป็นการจัดแจง” คือ ธาตุทั้งหลายเป็นเพียงการจัดแจงทุกข์ไว้เท่านั้น หรือ เป็นตัว เหตุ อันกระทำให้สัตว์เป็นไปในสังสารทุกข์ต่าง ๆ เสมอ

ธาตุ หมายถึง “เป็นที่ตั้งแห่งสังสารทุกข์” ซึ่งสัตว์ได้กระทำไว้ต่าง ๆ

รวมความแล้ว ที่ชื่อว่า ธาตุ เพราะเป็นธรรมชาติที่ทรงสภาพลักษณะของตน ๆ โดยไม่ผันแปรเปลี่ยนแปลง หรือ ธรรมชาติอันทรงไว้ หรือจัดแจงไว้

ธาตุที่พระพุทธองค์ทรงแสดงไว้ในพระอภิธรรมแสดงธาตุไว้ ๑๘ คือ

๑. จักขุธาตุ จักขุ ชื่อว่า ธาตุ เพราะทรงไว้ซึ่งความใสที่รับกระทบรูปารมณฺเฑ
องค์ธรรมได้แก่ จักขุปสาทรูป (ตา)
๒. โสตธาตุ โสตะ ชื่อว่า ธาตุ เพราะทรงไว้ซึ่งความใสที่รับกระทบ สัททารมณฺเฑ
องค์ธรรมได้แก่ โสตปสาทรูป (หู)
๓. ขานธาตุ ขานะ ชื่อว่า ธาตุ เพราะทรงไว้ซึ่งความใสที่รับกระทบ คันธารมณฺเฑ
องค์ธรรมได้แก่ ขานปสาทรูป (จมูก)
๔. ชิวหาธาตุ ชิวหา ชื่อว่า ธาตุ เพราะทรงไว้ซึ่งความใสที่รับกระทบ รสอารมณฺเฑ
องค์ธรรมได้แก่ ชิวหาปสาทรูป (ลิ้น)
๕. กายธาตุ กายะ ชื่อว่า ธาตุ เพราะทรงไว้ซึ่งความใสที่รับกระทบ โผฏฐัพพารมณฺเฑ
ได้ องค์ธรรมได้แก่ กายปสาทรูป (กาย)
๖. รูปธาตุ รูปารมณฺเฑ ชื่อว่า ธาตุ เพราะทรงไว้ซึ่งการกระทบกับจักขุปสาทรูปได้
องค์ธรรมได้แก่ วัณณรูป คือ สีต่างๆ
๗. สัทธาธาตุ สัททารมณฺเฑ ชื่อว่า ธาตุ เพราะทรงไว้ซึ่งการกระทบกับโสตปสาทรูปได้
องค์ธรรมได้แก่ สัททรูป คือ เสียงต่างๆ
๘. คันธธาตุ คันธารมณฺเฑ ชื่อว่า ธาตุ เพราะทรงไว้ซึ่งการกระทบกับขานปสาทรูปได้
องค์ธรรมได้แก่ คันธรูป คือ กลิ่นต่างๆ
๙. รสธาตุ รสอารมณฺเฑ ชื่อว่า ธาตุ เพราะทรงไว้ซึ่งการกระทบกับชิวหาปสาทรูปได้
องค์ธรรมได้แก่ รสรูป คือ รสต่างๆ
๑๐. โผฏฐัพพธาตุ โผฏฐัพพารมณฺเฑ ชื่อว่า ธาตุ เพราะทรงไว้ซึ่งการกระทบกับกายปสาทรูป
ได้ องค์ธรรมได้แก่ ปถวี เตโช วาโย คือ รัสปสัมผัสได้
๑๑. จักขุวิญญานธาตุ จักขุวิญญาน ชื่อว่า ธาตุ เพราะมีลักษณะเฉพาะ คือ เห็นรูปารมณฺเฑ
องค์ธรรมได้แก่ จักขุวิญญานจิต ๒
๑๒. โสตวิญญานธาตุ โสตวิญญาน ชื่อว่า ธาตุ เพราะมีลักษณะเฉพาะ คือ ได้ยินเสียงได้
องค์ธรรมได้แก่ โสตวิญญานจิต ๒
๑๓. ขานวิญญานธาตุ ขานวิญญาน ชื่อว่า ธาตุ เพราะมีลักษณะเฉพาะ คือ รับรู้กลิ่นได้
องค์ธรรมได้แก่ ขานวิญญานจิต ๒
๑๔. ชิวหาวิญญานธาตุ ชิวหาวิญญาน ชื่อว่า ธาตุ เพราะมีลักษณะเฉพาะ คือ รับรู้รสได้
องค์ธรรมได้แก่ ชิวหาวิญญานจิต ๒
๑๕. กายวิญญานธาตุ กายวิญญาน ชื่อว่า ธาตุ เพราะมีลักษณะเฉพาะ คือ รับรู้การถูกต้อง
สัมผัสได้ องค์ธรรมได้แก่ กายวิญญานจิต ๒

๑๖. มโนธาตุ จิต ๓ ดวง ชื่อว่า ธาตุ เพราะมีลักษณะเฉพาะ คือ รั้งปัญญาารมณ
คือ รั้งรู้อารมณทั้ง ๕ ได้ องค์ธรรมได้แก่ ปัญจทวาราวชชนจิต ๑
สัมปฏิจฉนจิต ๒

๑๗. มโนวิญญานธาตุ จิต ๗๖ ดวง ชื่อว่า ธาตุ เพราะมีลักษณะเฉพาะ คือ การรั้งรู้อารมณ
องค์ธรรมได้แก่ จิต ๗๖ ดวง (เว้นทวิปัญญาวิญญานจิต ๑๐
และมโนธาตุ ๓)

๑๘. ธัมมธาตุ สภาพธรรม ๖๙ ชื่อว่า ธาตุ เพราะมีลักษณะเฉพาะของตน ๑
องค์ธรรมได้แก่ เจตสิก ๕๒ สุขุมรูป ๑๖ นิพพาน

บทที่ ๕

อริยสังขะ ๔

อริยสังขะ คือ ธรรมที่เป็นความจริงของพระอริยเจ้าทั้งหลาย มีพระสัมมาสัมพุทธเจ้า เป็นต้น ย่อมรู้
แจ้งแทงตลอดในสังขะธรรม พระผู้มีพระภาคจึงตรัสเรียกสังขะธรรมว่า “อริยสังขะ” คือ ธรรมที่เป็นความจริง
ของพระอริยะ เป็นสังขะอันแท้จริง ไม่ผิดพลาด ไม่คลาดเคลื่อน

สังขธรรมเหล่านั้น ปุถุชนทั้งหลายรู้ไม่ได้ คือ เข้าไม่ถึงความลึกซึ้งของสังขะธรรมนั้น ฉะนั้น จึงแสดง
ว่าใครก็ตามที่เข้าถึงสังขะธรรมนั้น ย่อมสำเร็จความเป็นพระอริยะ พระพุทธองค์ทรงตรัสว่า “ดูกร ภิกษุ
ทั้งหลายตถาคตผู้เป็นพระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าที่ชาวโลก เรียกว่า “พระอริยะ” เพราะเป็นผู้ตรัสรู้อริยสังขะ
แลตามความเป็นจริง”

อริยสังขะ มี ๔ คือ

๑. ทุกขสังขะ คือ ธรรมที่เป็นทุกข์ ตามความเป็นจริงของพระอริยเจ้าทั้งหลาย
องค์ธรรมได้แก่ โลภียจิต ๘๑เจตสิก ๕๑ (เว้นโลภะ) รูป ๒๘
๒. สมุทยสังขะ คือ ธรรมที่เป็นเหตุให้เกิดทุกข์ ตามความเป็นจริงของพระอริยเจ้าทั้งหลาย
องค์ธรรมได้แก่ โลกเจตสิก
๓. นิโรธสังขะ คือ ธรรมที่เป็นเครื่องดับทุกข์ ตามความเป็นจริงของพระอริยเจ้าทั้งหลาย
องค์ธรรมได้แก่ นิพพาน
๔. มัคคสังขะ คือ ธรรมที่เป็นเหตุให้ถึงความดับทุกข์ ตามความเป็นจริงของพระอริยเจ้า
ทั้งหลาย องค์ธรรมได้แก่ องค์มรรค ๘ ที่ในมัคคจิต ๔

๑. ทุกขสังขจะ มีลักษณะ ๔ ประการ คือ

๑.๑ ธรรมที่เป็นทุกข์ตามความเป็นจริง คือ สภาพธรรมนั้นๆ ถูกเบียดเบียนอยู่เป็นนิตย์ มีตากก็ ถูกเบียดเบียนด้วยรูปารมณฺ์ทั้งที่ชอบและไม่ชอบ ถูกเบียดเบียนด้วยโรคตา เป็นต้น

๑.๒ ธรรมที่เป็นทุกข์ตามความเป็นจริง คือ สภาพธรรมนั้นๆ ต้องได้รับการบำรุงปรุงแต่งอยู่เนื่องๆ

๑.๓ ธรรมที่เป็นทุกข์ตามความเป็นจริง คือ สภาพธรรมนั้นๆ มีความเร่าร้อนอยู่ไม่ว่างเว้น เร่าร้อนในอารมณ์ ทำให้เกิดทุกข์ต่างๆ มากมาย เพราะเพียงแค่นี้ได้เห็น หรือเพียงแค่นี้ได้ยิน เป็นต้น

๑.๔ ธรรมที่เป็นทุกข์ตามความเป็นจริง คือ สภาพธรรมนั้นๆ มีความไม่คงที่แปรปรวน เปลี่ยนแปลงอยู่เสมอมิได้ว่างเว้น

เมื่อกล่าวโดยย่อแล้ว **ทุกขสังขจะ** คือ รูปกับนาม ทั้งกายและใจที่เป็นไปในภุมิ ๓ คือ กามภุมิ รูปภุมิ อรูปภุมิ เป็นความจริงของทุกขสังขจะ

การจะละทุกขสังขจะได้ **ต้องละด้วยปริญญากิจ** คือ เป็นกิจที่ต้องกำหนดรู้ หมายถึง ทุกขสังขจะ นั้นมีประจำอยู่แล้ว แต่เราไม่ได้กำหนดรู้ ฉะนั้น การจะละทุกข์ได้ก็ต้องด้วยการกำหนดรู้ คือ รู้นามและรูปตามความจริง

ทั้งนามและรูป นักศึกษาได้ศึกษามากพอสมควรแล้ว หวังว่าคงจะเข้าใจถูกแล้วว่า รูปคืออะไร นามคืออะไร ถ้าท่านยังเข้าใจไม่ได้ว่า รูป-นาม คืออะไร ท่านก็อย่าหวังว่าจะรู้จักทุกขสังขจะ (ถ้าท่านศึกษา มาถึงบทเรียนชุดนี้แล้วยังไม่เข้าใจว่าอะไรเป็นรูปอะไรเป็นนาม ขอให้พยายามอ่านบททวนบทเรียนชุดก่อนๆ ใหม่อีกครั้ง)

๒. สมุทยสังขจะ

สมุทยสังขจะ คือ ธรรมที่ทำให้ทุกข์เกิดขึ้น เป็นแดนเกิดแห่งทุกข์ ทำให้ประกอบไว้ซึ่งทุกข์ ทำให้ไม่พ้นไปจากสังสารทุกข์ ทำให้กังวลอยู่แต่ในกองทุกข์

โดยพระสูตรได้แสดงเหตุให้เกิดทุกข์ ได้แก่ตัณหา ๓ คือ

๑. **กามตัณหา** คือ ความปรารถนาในกามภพ มีความยินดีติดใจในกามคุณทั้ง ๕ พระอนาคามีเท่านั้นที่จะได้เด็ดขาด

๒. **ภวตัณหา** คือ ความปรารถนารูปภพ อรูปภพ คือ ยินดีในรูปฌาน อรูปฌาน พระอรหันต์เท่านั้นที่จะได้เด็ดขาด

๓. **วิภวตัณหา** คือ ความปรารถนาที่จะขาดจากภพ เพราะมีอุจเฉททิฏฐิ คือ ความเห็นผิด

ต้นหาในภพทั้ง ๓ นี้ คือ ธรรมที่เป็นเหตุแห่งทุกข์จะ เรียกว่า สมุทยสังขจะ เมื่อกล่าวโดยนัยแห่งพระอภิธรรมแล้ว สมุทยสังขจะ ได้แก่ โลกเจตสิก

๓. นิโรธสังขจะ

นิโรธสังขจะ เป็นชื่อของธรรมที่ดับทุกข์ จึงเรียกอีกอย่างหนึ่งว่า ทุกขนิโรธ คำว่า “นิ” หมายถึง พัน , ออก “โรธ” หมายถึง การท่องเที่ยวไป ฉะนั้น “นิโรธ” หมายถึงไม่มีการท่องเที่ยวไป “ทุกขนิโรธ” จึงหมายความว่า “ไม่มีการท่องเที่ยวไปในทุกข์” หรือ การไม่ท่องเที่ยวไปในสังสารวัฏฏ์ เพราะเป็นสังขจะที่ว่างจากคติ คือการเวียนเกิดเวียนตายในภพภูมิทั้งปวง องค์ธรรมของทุกขนิโรธสังขจะ ได้แก่ พระนิพพาน

๔. มัคคสังขจะ

มัคคสังขจะ หมายถึง สภาวะที่นำออกจากสังสารวัฏฏ์ สภาวะที่เป็นเหตุให้ถึงพระนิพพาน สภาวะที่เห็นพระนิพพาน สภาวะที่เป็นใหญ่ในการเห็นพระนิพพาน

มัคคสังขจะ เป็นข้อปฏิบัติที่เป็นเหตุให้เข้าถึงพระนิพพาน จึงมีชื่อเรียกว่า ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทา เป็นปฏิปทาเพื่อบรรลุความดับทุกข์นั่นเอง

มรรค ได้แก่ อัฐังคิกมรรค คือ องค์มรรค ๘ ที่มีหน้าที่ทั้งประหาคณกิเลสด้วย บรรลุถึงพระนิพพาน ด้วย องค์มรรค ๘ ได้แก่ ๑) สัมมาทิฏฐิ ๒) สัมมาสังกัปปะ ๓) สัมมาวาจา ๔) สัมมากรรมันตะ ๕) สัมมาอาชีวะ ๖) สัมมาวายามะ ๗) สัมมาสติ ๘) สัมมาสมาธิ

หน้าที่ของอริยสังขทั้ง ๔ ประการ คือ

๑. ทุกขสังขจะ เป็นปริณญะยกิจ คือ กิจที่ควรกำหนดรู้ หมายความว่า รูปนามขันธ์ ๕ โดยสภาวะธรรม ๑๖๐ ประการ (คือ โลภียจิต ๘๑ เจตสิก ๕๑ (เว้นโลกเจตสิก) รูป ๒๘ รวมเป็น ๑๖๐ ประการ) เป็นทุกข์สังข จะต้องกำหนดรู้ เพราะธรรมทั้ง ๑๖๐ ประการนี้ เป็นผลที่เกิดจากเหตุ คือ สมุทัย
๒. สมุทยสังขจะ เป็นปหานกิจ คือ กิจที่จะต้องละให้หมดไป หมายความว่า ต้นหา ๓ โดยสภาวะ ได้แก่ โลกเจตสิกนั้น เพียงแต่กำหนดรู้เท่านั้นไม่ได้ เพราะเป็นตัวเหตุให้เกิดทุกข์สังขจะ ฉะนั้นจะต้องทำให้หมดสิ้นไป เมื่อสามารถทำให้หมดไปได้มากเท่าใด ทุกขสังขจะอันเป็นผลก็จะหมดสิ้นไปเท่านั้น
๓. นิโรธสังขจะ เป็นสังขนิกริยากิจ คือ เป็นธรรมที่ต้องทำให้แจ้ง ได้แก่ พระนิพพาน เป็นธรรมที่ดับทุกข์ และดับต้นหานั้น มีหน้าที่จะต้องทำให้แจ้ง คือ เมื่อละต้นหาอันเป็นธรรมที่ควรละ จนต้นหาหมดไป จึงจะถึงพระนิพพาน
๔. มัคคสังขจะ เป็นภาวนากิจ คือ กิจที่จะต้องเจริญให้ยิ่งขึ้น มัคคสังขนี้เป็นผู้ทำงาน ไม่ใช่เป็นตัวอารมณ์กัมมัฏฐาน เพียงแต่จะกำหนดรู้เท่านั้นไม่ได้ เป็นเหมือนผู้เดินทางที่

จะต้องเดินทางไปให้ถึงจุดหมาย คือ นิโรธสังขะ ด้วยเหตุนี้ กิจของมคคสังขะจึงต้องปฏิบัติให้เกิดขึ้น ตามนัยแห่งพระสูตรสงเคราะห์ด้วยการปฏิบัติ สมณะและวิปัสสนา โดยนัยแห่งมหาสติปัฏฐานสงเคราะห์ด้วยการเจริญสติปัฏฐาน ๔

ฉะนั้น ภาวนากิจที่จะต้องทำให้เจริญขึ้นนั้น อาจเจริญสมณะกัมมัฏฐานให้ได้ฉันทเสียก่อน แล้วมาเจริญวิปัสสนาภายหลังก็ได้ หรือจะเริ่มต้นจากการเจริญสติปัฏฐาน พิจารณา นามและรูป ให้วิปัสสนาญาณเกิดโดยตรงก็ได้ นี่คือการงาน หรือปฏิบัติในภาวนากิจของมคคสังขะ

ในอริยสัง ๔ นี้ พระพุทธองค์ทรงชี้ให้เห็นธรรมที่เป็นไปเพื่อทุกข์ คือ การเกิด แก่ เจ็บ ตาย ด้วยทุกข์สังขะกับสมุทัยสังขะ และ ธรรมที่เป็นไปเพื่อความพ้นทุกข์ คือ พ้นจากความเกิด แก่ เจ็บ ตาย คือ มคคสังขะและนิโรธสังขะ

หนทางในการทำให้เกิดปัญญาเพื่อให้ถึงซึ่งความพ้นทุกข์ มี ๒ ทาง คือ

๑. การศึกษาปริยัติศาสนา ให้เข้าใจทุกข์และสมุทัย ตลอดถึงขั้น ๓ อายุตนะ ธาตุ และต้องเรียนรู้ถึงนิโรธสังขะและมคคสังขะว่าพระนิพพานมีสภาพอย่างไร และการแสวงหาพระนิพพานนั้นจะต้องอาศัยปฏิบัติอย่างไร ตลอดจนรู้นามรูปด้วยวิปัสสนาปัญญา
๒. ปัญญาที่เกิดพร้อมกับอริยมรรค ทำกิจในการประหาณกิเลส และให้รอบรู้อริยสังขะทั้ง ๔ ประการทันที อันที่จริงปฏิเวธญาณ คือ ปัญญาที่เข้าไปแจ้งอริยสังขะ ๔ นั้น จะเกิดขึ้นได้ก็แต่เฉพาะ โลกุตตรปฏิเวธญาณเท่านั้น แต่โดยโวหารเทศนาก็สงเคราะห์เอาโลกีย์ปฏิเวธ คือ เมื่อเรียนรู้ให้เข้าใจดีเสียก่อนแล้ว ก็ช่วยอุปการะแก่การปฏิบัติเพื่อแสวงหาโลกุตตรปฏิเวธญาณได้สะดวกยิ่งขึ้น ถ้าปราศจากการเรียนรู้ปริยัติศาสนาแล้ว ก็จะไม่รู้ว่าอะไรเป็นทุกข์ เป็นทุกข์อย่างไร อะไรเป็นผู้ทำให้เกิดทุกข์ และจะละเหตุให้เกิดทุกข์นั้นได้อย่างไร และความดับทุกข์จะมีสภาพอย่างไร ตลอดจนการบรรลุนิพพานเป็นอย่างไร

จบบทเรียนชุดที่ ๘ ตอนที่ ๔
รวบรวมเรียบเรียง และ จัดทำโดย
ฝ่ายการศึกษาทางไกล

๑ กรกฎาคม ๒๕๔๘

ต่อไปเป็นบทเรียนชุดที่ ๙ และชุดที่ ๑๐ เรื่องสมณะกรรมฐาน และวิปัสสนากรรมฐาน

บทเรียนพระอภิธรรมทางไปรษณีย์ชุดที่ ๘.๔ สัพพสังคหะ

การที่ท่านจะศึกษาบทเรียนชุดต่อไป คือ เรื่อง สมณะกรรมฐานและวิปัสสนากรรมฐานนั้น นักศึกษาควรอ่านบททวนบทเรียนทุกชุดที่มีอยู่ โดยเฉพาะชุดที่ ๕ เรื่องรูป ชุดที่ ๘ ทั้ง ๔ ตอน ให้เข้าใจอย่างลึกซึ้ง และพิจารณาเนื้อหาสาระในส่วนที่เป็นเรื่องของการปฏิบัติ และฝึกหัดปฏิบัติด้วย เพื่อเป็นการเตรียมตัวไว้พบกับบทเรียนชุดต่อไป

บรรณานุกรม

- ๑) สมเด็จพระญาณสังวร (สุวฑฒนมหาเถระ) ; สัมมาทิฎฐิ ; พิมพ์ครั้งที่ ๔ ; กรุงเทพฯ : มหามกุฏราชวิทยาลัย , ๒๕๔๕
- ๒) พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต) ; พุทธธรรม ; พิมพ์ครั้งที่ ๒๐ ; กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์ บริษัท สหธรรมิก จำกัด ; ๒๕๔๕
- ๓) พระสัทธัมมโชติกะ ฐัมมาจริยะ ; หลักสูตรจุฬารามิทธิโกโ ; พิมพ์ครั้งที่ ๕ ; โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วัดมหาธาตุ ท่าพระจันทร์ กรุงเทพฯ ; ๒๕๓๘

คำอ่าน

๑. สมุจยสังคหะ อ่านว่า สะ- หมุด - จะ - ยะ - สัง - คะ - หะ
๒. สัพพสังคหะ อ่านว่า สับ - พะ - สัง - คะ - หะ
๓. สักกายทิฎฐิ อ่านว่า สัก - กา - ยะ - ทิด - ติ
๔. อัตตวาทุปาทาน อ่านว่า อั๊ด - ตะ - วา - ทุ - ปา - ทาน
๕. ทิฎฐุปาทาน อ่านว่า ทิด - ฎุ - ปา - ทาน
๖. สิลัพพตูปาทาน อ่านว่า สี - ลับ - พะ - ตู - ปา - ทาน
๗. สัสสตทิฎฐิ อ่านว่า สัด - สะ - ตะ - ทิด - ติ
๘. สมุทยสังจจะ อ่านว่า สะ - มุ - ทะ - ยะ - สัด - จะ